

ЛИСТОПАД-
ГРУДЕНЬ
2019
№ 6 (150)

СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС

Всеукраїнський науковий журнал

ЗМІСТ

Редакційна колегія

Павленко С.О. –
шеф-редактор

Дятлов В.О. –
головний редактор

Коваленко О.Б. –
заст. головного редактора

Боровик А.М.
Боряк Г.В.
Веремейчик О.К.
Кондратьєв І. В.
Кролл П.
Луняк Є.М.
Маврін О.О.
Моця О.П.
Мицик Ю.А.
Острянка А.М.
Папакін Г.В.
Плохій С. М.
Половець В.М.
Рахно О. Я.
Розен Т.
Черненко О.Є.
Чухліб Т.В.
Ячменіхін К.М.

Редакційна рада

Аліфіренко І.М.
Гаранін О.Я.
Лаєвський С.Л.
Лозовий Д.М.
Носко М.О.
Реброва Н.Б.
Самойленко О.Г.
Смолій В. А.
Соболь Ю.О.
Реєнт О.П.

Випускові редактори

Токарев С.А., Міден Е.Л.

Журнал видається за
фінансової підтримки
Чернігівської
облдержадміністрації.

Засновники: Національний
університет «Чернігівський
колегіум» імені Т.Г. Шевченка;
Національна спілка
краєзнавців України;
Інститут української
археології та джерелознав-
ства ім. М. С. Грушевського
НАН України;
Інститут історії України
НАН України

Рекомендовано до друку
вченою радою Національного
університету «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(протокол № 4 від 27 листопада
2019 р.)

У ГЛИБ ВІКІВ

Васюта О. Ще раз до питання про час спорудження та інтерпретації цегляної конструкції на кургані Чорна Могила 3

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Дудко О. До походження назви Виповзів 12
Шара Л. Недільні школи у містах Чернігівської губернії (1860–1862 рр.) 21

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Шуміло В. Письмова спадщина Істинно-Православної Церкви: поетичний альбом схиґумені Софії Гриньової. . . . 32

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Шумило С. Представники козацько-старшинських родин Чернігово-Сіверщини в афонському Зографському пом'янику XVII – XVIII ст. 41
Хто й коли надав магдебурзьке право Козельцю і Остру (універсали Я. Казимира підготував до друку та прокоментував о. Ю. Мицик) 64
Два документи 1708 р. про конфіскацію майна та коштів І. Мазепи у Білій Церкві та Києві (підготував до друку С. Павленко) 70
о. Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.) (Частина 17) 72

РОЗВІДКИ

Пилипенко О. Соціально-правовий статус науково-педагогічних працівників університетів Наддніпрянської України у XIX ст. 99
Рига Д. З історії проституції в Чернігові (середина XIX – початок XX ст.) 111
Студьонова Л. Зондерштаб «Р» як особливий відділ Абверу та його резидентури на Чернігівщині (на матеріалах «Карної справи №1683» Архіву УСБУ в Чернігівській області). 118

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

Павленко С. Участь генерального осавула Івана Мазепи у виборах митрополита 1685 р. та перепідпорядкуванні Київської митрополії. 129

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Гогун О. «Модернізація» в убогство: у Канаді вийшла книга про страждання України від Миколи II до Сталіна 161
Павленко С. Батурина фортеця: штурм «в лоб» чи завдяки потерні? 164
Бушин М. В. М. Половець. Маркович Олександр Михайлович. Чернігів: Просвіта. 2019. 120 с. 168

ЮВІЛІЇ

о.Юрію Мицику – 70! 171

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 811.161.2+902(477.51)+94(477.51)

Олексій Дудко

ДО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ВИПОВЗІВ

Походження назви села Виповзів, незважаючи на його простоту на перший погляд, є не таким однозначним. Загальний смисл апелятива, що утворє основу ойконіма, зрозумілий, проте втрата мотиваційної складової з плином часу призвела до виникнення цілого ряду версій його онімізації. На підставі дослідження як лінгвістичних, так і археологічних та історичних даних запропоновано як найвірогіднішу версію походження назви шляхом онімізації апелятива «виползово» зі значенням «передмістя, слобідка або крайні в поселенні хати», що було зумовлено певними історичними процесами в історії населеного пункту.

Ключові слова: Виповзів, ойконім, власна назва, апелятив, етимологія.

Походження назв багатьох населених пунктів є прозорим і зазвичай не викликає істотних сумнівів. Назви ойконімів, що мають в основі прізвище колишнього власника (першопоселенця), а також гідроніма, біля якого вони розташовані, як правило, не становлять труднощів для їх етимологізації. Складніша ситуація з відапелятивними найменуваннями. Наприклад, походження назви села Гірськ Сновського району Чернігівської області від апелятива *гора* [«значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень»¹] є достатньо очевидним, враховуючи перепади висот в рельєфі місцевості, що сягають 57 м. Проте для села Гориця Менського району Чернігівської області з практично рівнинною поверхнею такий підхід не дасть результату, адже втрачається мотиваційна складова. Полісемія, особливо якщо семема одного слова позначають близькі за ознаками предмети чи явища, додає труднощів для етимологічного аналізу. Якщо мотивуюча семема виходить з ужитку на території існування утвореної від неї назви населеного пункту, це ще більш ускладнює його етимологізацію. Ойконім Виповзів належить до неоднозначних, що породило розглянуті нижче версії його походження, і потребує більш ґрунтовного етимологічного аналізу в сукупності з залученням даних інших наук.

За своєю структурою назва села Виповзів є префіксально-суфіксальним утворенням на основі кореня *-повз-* від старослов'янського дієслова *пльзати*². Префікс *ви-*, широкоживаний у мові східних і західних слов'ян, означав напрям дії зсередини при дієсловах руху³. Суфікс *-ів (-ов)* відзначається продуктивністю як при творенні прізвищ, які можуть бути не тільки російськими, але й українськими, як це доводить Ю.К. Редько⁴. Як топонімічний формант суфікс *-ов* відомий з найдавніших часів і, за словами С. Роспонда, був «найтипівішим для назв поселень, утворених від імен

---

1 Словник української мови: в 11 т. / ред. Білодід І.К. К.: Наукова думка, 1971. Т. 2. С. 124.

2 Етимологічний словник української мови: У семи томах. / ред. Мельничук О.С. К.: Наукова думка, 2003. Т. 4. С. 467.

3 Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. С. 365.

4 Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. К.: Наукова думка, 1966. С. 92.

володільців»⁵. Але й відапелятивні утворення з цим суфіксом теж мали місце⁶. В обох випадках вони мають яскравий посесивний характер.

Багато назв сіл Козелецького району Чернігівської області отримали назви від прізвищ своїх засновників чи власників. М.М. Александрович, зокрема, зазначає, що від роду Біликів походить назва села Білики, від Гарбузів і Гарбузенок — Гарбузин, Беремицьке завдячує своєю назвою його засновникам — Беремицьким, Сираї і Гламазди були відповідно засновниками сіл Сираї та Гламазди⁷.

Рідкісне прізвище *Вытолзов* фіксується на території України, отже, є підстави розглянути як варіант відантропонімічне походження назви села. Згідно з базою даних абонентів дротових мереж телефонного зв'язку, прізвище *Вытолзов(а)* згадується одинадцять разів. З них у селі Біліївці Первомайського району Харківської області — чотири, м. Первомайському Харківської області та у місті Чернігові — по три та у місті Марганець Дніпропетровської області один раз⁸. Певною мірою на користь даної версії може свідчити і одна з легенд, що побутує в селі з подібною назвою — *Виповзки* — розташованому у Переяслав-Хмельницькому районі Київської області і згадуваному ще в середині XVIII⁹ та на рубежі XVIII — XIX ст.¹⁰. Згідно з нею, «нібито у другій половині XVII ст. тут оселився козак на ймення Виповзок. Від того і назва села пішла»¹¹.

Проте зазначене вище прізвище є не тільки рідкісним, але і не фіксується на даний час ні в селі, назва якого досліджується, ні в жодному з близько розташованих до нього населених пунктів. Розглядаючи відантропонімічну гіпотезу, не можна не взяти до уваги ймовірність зворотного походження прізвища від назви населеного пункту. Ю.К. Редько серед українських прізвищ виділив два типи, що походять від топонімічних назв: «прикметникові з суфіксами *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-* й іменникові, переважно з суфіксом *-ець*»¹²; серед іменникових автор виділяв також і безсуфіксні, зазначаючи, що прізвище може повністю збігатися з топонімічною назвою¹³. У російській ономастиці виділено п'ять типів прізвищ як безсуфіксальних, так і оформлених рядом суфіксів, у тому числі й *-ов*, на основі топонімів¹⁴. Такий перехід назви населеного пункту у прізвищеву назву його власника зафіксований не дуже далеко від села Виповзів й історично. Зокрема, в XVI ст. остерський боярин Семен отримав у володіння село Рожни, а його син Юрій, якому це село перейшло у спадщину від батька, вже почав називатися Рожновським¹⁵. У XVII ст. в селі Церковище (нині село Підлісне Козелецького району Чернігівської області) згадується *Евтухъ Волозов*¹⁶, прізвище якого може бути помилковим написанням від *Вытолзов*, і свідчити про його походження з населеного пункту, назва якого досліджується. На користь цього можуть свідчити згадані там же *Оедка Новгород* та *Гришка Коростішевец*, що, ймовірно,

5 Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов. // Восточнославянская ономастика. М.: Наука, 1972. С. 37.

6 Ibid. С. 86 – 88.

7 Александрович М.Н. Остерский уезд. Выпуск 1-й. Историческое описание. Часть I: До окончания смут в Восточной Украине (1669 г.). К., 1881. С. 37 – 38.

8 Телефонный справочник: Вся Украина — жители. URL: <http://nomerorg.center/allukraina/> (Дата звернення: 27.08.2019).

9 Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-х років XVIII ст.: Каталог населених пунктів (за матеріалами архівних податкових реєстрів) / ред. Смолій В.А. К.: Інститут історії АН УРСР, 1990. С. 68.

10 Описи Лівобережної України кінця XVIII — початку XIX ст. / ред. Сохань П.С. К.: Наукова думка, 1997. С. 154.

11 Виповзки: Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B7%D0%BA%D0%B8> (Дата звернення: 27.08.2019).

12 Редько Ю.К. Ор. cit. С. 26.

13 Ibid. С. 31.

14 Суперанская А.В., Сусллова А.В. О русских фамилиях. Спб.: Авон; Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. С. 165-166.

15 Александрович М.Н. Ор. cit. С. 26.

16 Переписні книги 1666 року / ред. Романовський В.О. К.: Археографічна комісія ВАН, 1933. С. 366

походили з міст відповідно Новгород-Сіверського Чернігівської області та Коростишева Житомирської. Згадується також і *Радко Вытолиценко* в містечку Гоголів (нині село Броварського району Київської області) в тому ж джерелі¹⁷. Його ж прізвище фіксується також у родовому відмінку однини і у формі *Радка Вытовзченка*¹⁸. Деякі прізвища на *-енко* Ю.К. Редько також відніс до похідних від назв населених пунктів, зазначаючи, щоправда, що прізвища цього типу, «утворені від назв населених пунктів, важко відмежувати від прізвищ, які самі стали основою для створення топоніма»¹⁹. Проте виглядає сумнівним, що прізвище, словотвірний тип якого є найпоширенішим на території східної України²⁰ і уперше згадується тільки в другій половині XVII ст., могло стати основою для назви населеного пункту, який вперше згадується ще наприкінці XV ст. При описі Остерського замку 1552 р. згадується *Панкратъ Свиловзова*²¹, сама форма прізвища котрого безпосередньо вказує на походження з Виповзова. Отже, ймовірність відантропонімічного походження досліджуваної назви виглядає малоімовірною.

Ймовірність відантропонімічного походження назви *Виповзів* ставить під сумнів також і наявність цілого ряду однойменних населених пунктів на території Російської Федерації: шість у Ярославській області (у Данилівському, Переяславському, Пошехонському, Ростовському, Тутаївському, Углицькому районах), шість у Костромській області (у Вохомському районі, у Дмитрівському сільському поселенні, Костомській, Орехівській сільських округах Галицького району, Мантуровському, Шар'їнському районах), п'ять у Вологодській області (у Бабаївському, Великоустюзькому, Кичменсько-Городецькому, Сокольському, Устюженському районах), п'ять у Нижегородській області (в Ардатовському, Богородському, Борському, Дальньоконстантинівському, Шатковському районах), три у Владимирській області (у Меленківському, Петушинському, Юр'їв-Польському районах), три у Кировській області (у Подосинівському, Санчгурському та Унинському районах), три у Тверській області (в Андреапольському, Бологовському, Калязинському районах), два в Архангельській області (у Вілегодському та Котлаському районах), два в Іванівській області (в Ільїнському та Родниківському районах), два в Калузькій області (у Кировському та Юхновському районах), два в Рязанській області (у Кадомському та Спаському районах), по одному в Тальменському районі Алтайського краю, Старооскольському районі Белгородської області, Трубчевському районі Брянської області, Солнцевському районі Курської області, Лодейнопольському районі Ленінградської області, Краснинському районі Липецької області, Медведівському районі республіки Марій Ел, Парфинському районі Новгородської області, Кунгурському районі Пермського краю, Плюському районі Псковської області, Волзькому районі Самарської області, В'яземському районі Смоленської області, Сурському районі Ульяновської області²². Якщо до їхньої кількості додати ще закрите адміністративно-територіальне утворення Озерний, однією з назв якого є Виползово за назвою розташованого поряд з населеним пунктом аеродрому, розташоване у Тверській області Російської Федерації, та село Виповзки Переяслав-Хмельницького району Київської області України, що має з іншими назвами спільну основу, відрізняючись тільки суфіксальним оформленням, то загальна кількість сільських поселень з подібною назвою сягає п'ятдесяти п'яти. Таким чином, вірогідність відантропонімічної версії походження назви села Виповзів є не дуже високою за умови того, що кількість однойменних або подібних за назвою населених пунктів істотно переважає розповсюдження відповідного прізвища. Отже, існує необхідність розглянути й інші можливі версії походження досліджуваної назви.

17 Ibid. С. 326.

18 Ibid. С. 331.

19 Редько Ю.К. Op. cit. С. 28.

20 Ibid. С. 195.

21 Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Вольнском Генерал-Губернаторе. К. 1886. Ч. VII. Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России. С. 596.

22 Виползово: Википедия: Свободная энциклопедия. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%BE> (Дата звернення: 27.08.2019).

Як варіант можна розглянути походження назви від апелятива *вытолзово*, що тлумачиться В. І. Далем як «передмістя, слобідка або крайні в поселенні хати»²³, присутнього у деяких говорах російської мови з таким же значенням²⁴. Він був запропонований О.П. Карпенко для тлумачення походження назви села Виповзки Переяслав-Хмельницького району Київської області, яка також згадує і Виповзів Козелецького району Чернігівської області²⁵. Окрім цього, існує також і місцева легенда, відповідно до якої у сиву давнину частина жителів містечка Остер переселилася на нове місце за Десну, де і утворила нове поселення. Так як відстань між Остром і новоутвореним поселенням несуттєва, то люди немовби «виповзли» з містечка. Звідси і походить назва села. Згідно зі ще однією легендою, що побутує в селі Виповзки Переяслав-Хмельницького району Київської області, «в сиву давнину по річці Сувгиря ішов корабель, який зазнав аварії в цій місцевості і почав тонути. Пасажири, які на ньому були, врятувалися вплав і виповзли з води на берег, де й спорудили собі якісь тимчасові житла. А поселення, засноване людьми, які буквально виповзли з води, згодом почали називати Виповзки»²⁶. А.Л. Казаков висунув припущення, що назва Виповзів «пов'язана із топографією даного населеного пункту, що виходить («виповзає») далеко в заплаву вузьким довгим мисом»²⁷.

Для перевірки зазначених версій розглянемо історичні відомості та дані археології щодо села Виповзів, що можуть допомогти обґрунтувати або спростувати ту чи іншу версію.

Перша згадка про Виповзів (у формі *Вытолозово*) датується кінцем XV ст., коли село входить у перелік населених пунктів, що належали до маєтку Марії Трабської, дочки Митька Секири, з центром в Острі²⁸. Згідно з джерелом, Виповзів разом з іншими, зазначеними в ньому населеними пунктами, входив до володінь Митька Секири, батька Марії Трабської, якій він відійшов у спадок. Її батькові він був пожалуваний київськими удільними князями Олельком та Семеном, що є аргументом на користь існування населеного пункту ще в першій половині XV ст., так як Олелько та Семен княжили у Києві у 1443 – 1454 та 1454 – 1470 роках відповідно. На це також вказує і згадка про Виповзівську землю у першій чверті XV ст. без зазначення самого населеного пункту²⁹. В.Л. Беренштам відносить першу згадку про Виповзів до 1392 р., не наводячи, щоправда, будь-яких доказів такому датуванню³⁰. Очевидно, останній мав на увазі роботу М.М. Александровича, який писав, що «(...) Вітольд видалив з Києва Володимира в 1392 р., а потім віддав Остер, Чернин, Боденьки, Виповзів, (...) князю Дмитру Сокирі»³¹, посилаючись при цьому на джерело кінця XV ст.

Неодноразово населений пункт фіксується у XVI - XVII ст. У 1552 р. Виповзів

---

23 Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Второе издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. С.-Петербург; М.: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1880–1882. Т. III. С. 312.

24 Словарь русских народных говоров. Выпуск пятый: Военство — Выростковый / ред. Филин Ф.П. Ленинград: Наука, 1970. С. 330.

25 Карпенко О.П. З української ойконімії Київщини: етимологічні коментарі // Записки з ономастики. 2015. Вип. 18. С. 277.

26 Виповзки: Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B7%D0%BA%D0%B8> (Дата звернення: 27.08.2019).

27 Казаков А.Л. Де відбулися князівські «снєми» 1155 та 1159 рр. (історико-археологічний аспект локалізації літописної Лутави) // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі / ред. Толочко П.П. Чернігів: Сіверянська думка, 1997. С. 103.

28 Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. СПб., 1846. Т. 1: 1340 – 1506. С. 98.

29 Ibid. С. 38.

30 Коваленко В.П. Новий могильник козацької доби з с. Виповзів на Чернігівщині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 22. Ч. I. / ред. Титова О.М. К.: НДЦ «Часи козацькі», 2013. С. 188.

31 Александрович М.Н. Op. cit. С. 10.

згадується при описі Остерського замку як село, належне до нього³². Згідно з люстрацією Київського воєводства 1616 р., Виповзів («*Wypelznow*») належав Флоріану Олешку з Володимира³³. Під 1618 роком Виповзів згадується як село над Десною в землі Київській за Дніпром: «села *Выползова* (...) *seła Wypolzowa*» і переходить з володіння Олешка до Подгаєцького³⁴. У переписних книгах 1666 р. міститься опис подвір'їв села, де воно має форму *Выползово*³⁵.

У першій половині XVIII ст. Виповзів належав Київському Богоявленському Братському монастирю, мав 33 двори, а назва села згадується у двох варіантах: *Вуползовка* і *Виползовь*³⁶. Наприкінці XVIII ст. у Виповзові налічувалося 52 хати. Двоє його мешканців належали до духовного стану. Село входило до складу Остерської сотні Київського полку³⁷. На рубежі XVIII-XIX ст. згідно зі «Списком наявних у Малоросійській губернії селищ, із зазначенням, в яких вони містяться повітах і скільки в кожному душ чоловічої статі, що сплачують податки 1799-1801 років» село Виповзів належало до Козелецького повіту, і в ньому нараховувалося 200 жителів чоловічої статі, які сплачували податки³⁸.

Станом на 1859 рік село перебувало у складі Остерського повіту Чернігівської губернії, мало православну церкву, а кількість жителів сягала 643 осіб. Разом з основним *Выползовь*, наводяться й інші варіанти написання назви: *Выползово*, *Выповзовь*³⁹. Така сама форма назви зафіксована і в 1885 р., коли кількість жителів сягнула 716 осіб⁴⁰. За даними 1901 р., в селі нараховувалося 1124 жителі, форма назви залишається незмінною: *Выползовь*⁴¹. Уже через чверть століття кількість жителів у населеному пункті зростає до 1716, назва — *Выползов* — залишається незмінною⁴². Форма Виповзів є єдиною протягом усього XX ст.⁴³ і зберігається на сьогодні. На підставі розглянутих історичних матеріалів з історії Виповзова можна зробити висновок, що село вперше згадується у джерелах наприкінці XV ст., при тому є підстави вважати, що на початку XV ст. воно вже існувало і протягом усієї своєї подальшої історії не припиняло свого

---

32 Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Вольнском Генерал-Губернаторе. К., 1886. Ч. VII. Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России. С. 597.

33 Jabłonowski A. Źródła dziejowe. Tom V: Lustracye królewsczyzn ziem ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z piérwszój połowy XVII wieku. Warszawa: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. S. 99.

34 Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569-1673 / ред. Боряк Г. К.: Державний комітет архівів України, 2002. С. 607.

35 Переписні книги 1666 року. Оп. cit. С. 365.

36 Василенко Н. Генеральное слетвие о маестностях Киевскаго полка 1729 – 31 гг. // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. К., 1893. Кн. 7. С. 35, 62.

37 Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / ред. Сохань П.С. К.: Наукова думка, 1989. С. 98.

38 Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / ред. Сохань П.С. К.: Наукова думка, 1997. С. 133.

39 Списки населенных мест Российской Империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. XLVIII: Черниговская губерния. Санкт-Петербург, 1866. С. 140.

40 Волости и важнейшия селения европейской России: По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства Внутренних Дел, по поручению Статистического Совета. Выпуск III: Губернии малороссийския и юго-западная. СПб.: Центральный статистический комитет, 1885. С. 120.

41 Список населенных мест Черниговской губернии, имеющих не менее 10 жителей, по данным 1901 года. Чернигов, 1902. С. 33.

42 Список населенных мест Черниговской губернии 1924 г. Чернигов: Госполитография, 1924. С. 126.

43 Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року / ред. Попівський М.Ф. К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. С. 668; Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 року / [упор. Шелягін Д.О. К.: Ордена трудового червоного прапора видавництво політичної літератури України, 1973. С. 538.

існування. Більш-менш сталою зберігається і назва, відмінності незначні і залежать переважно від мови (польська, російська, українська).

Археологічні дослідження біля Виповзова розпочалися ще у XIX ст., переважно розвідкові роботи велися періодично протягом усього XX ст., а в останні роки експедиція, що досліджує Виповзівське городище, працює щорічно. Здобутки археологів за понад століття досліджень дозволяють скласти певне уявлення про заселення цієї місцевості в різні історичні епохи.

Найраніші археологічні матеріали на виповзівському городищі представлені керамікою епохи неоліту. Добу бронзи репрезентують кераміка та поховання. Проте найповніше представлені матеріали давньоруського часу, серед яких виділяється кілька будівельних горизонтів⁴⁴.

На городищі присутні матеріали кінця IX – середини X ст.: житлова забудова і господарські споруди, сліди перебудов, ознак садибної забудови не зафіксовані. Споруди середини X ст. мають сліди пожежі⁴⁵.

На посаді в зачистках виявлено матеріали X – XII ст., причому переважають матеріали X ст., споруди датуються винятково X ст., деякі зі слідами горіння⁴⁶. В межах X ст. простежено три будівельні горизонти⁴⁷. Знахідки, що датуються XII – XIII ст., фіксувалися й експедицією І.І. Ляпушкіна у 1947 р.⁴⁸.

Оборонні споруди виповзівського городища виникають на межі IX – X ст.⁴⁹. Після загибелі в пожежі в X ст. вони відновлюються в XII ст. лише як легкі укріплення⁵⁰. Два горизонти забудови X ст. загинули під час пожежі. В.М. Скороход, Д.М. Козубова, Л. В. Мироненко зазначають, що «шари пожеж на посаді повністю синхронні руйнації оборонних споруд на городищі». Це, на думку авторів, підтверджує той факт, що вони були наслідком військових сутичок⁵¹.

Супутником крупного поселення мав би бути й могильник. В.Л. Беренштам на схемлані місцевості вказав дві групи насипів, які могли б бути залишками курганних могильників: «Чкурилові горби», розташовані на захід від мису і примикають безпосередньо до посаду городища⁵², та «Пимчище» – піщані бугри, що знаходяться на південь від села⁵³. Розкопки п'яти «бугрів» з першої групи виявили рештки трьох глинобитних печей і не можуть відноситись до могильника⁵⁴. Друга група скоріше за все ідентифікується з могильниками ймовірно давньоруського часу Десна І і Десна ІІ, що знаходяться за південною околицею селища Десна⁵⁵.

44 Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С. Роботи на виповзівському городищі // Археологічні дослідження в Україні 2013. К.: Інститут археології НАН України, 2014. С. 289.

45 Скороход В.М., Капустін К.М., Мироненко Л.В., Терещенко О.В. Нові дослідження на посаді виповзівського городища // Археологічні дослідження в Україні 2013. К.: Інститут археології НАН України, 2014. С. 287.

46 Скороход В.М., Сита Л.Ф., Шумей О.М. Зачистки культурного шару на посаді виповзівського городища // Археологічні дослідження в Україні 2013. К.: Інститут археології НАН України, 2014. С. 290.

47 Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С. *Op. cit.* С. 289.

48 Веремейчик О.М. Розвідувальна експедиція І.І. Ляпушкіна 1947 р. на Чернігівщині // Сіверянський літопис. 2008. № 6. С. 42.

49 Моця О.П., Скороход В.М., Ситий Ю.М. Оборонні споруди виповзівського городища // Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2011 г.: Научный ежегодник. Чернигов: Десна Полиграф, 2012. С. 61.

50 *Ibid.* С. 62.

51 Скороход В.М., Козубова Д.М., Мироненко Л.В. Дослідження житлової забудови кінця IX – середини X ст. на посаді виповзівського городища // *Ibid.* С. 95.

52 Коваленко В.П. Новий могильник козацької доби з с. Виповзів на Чернігівщині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 22. Ч. I. К.: НДЦ «Часи козацькі», 2013. С. 186.

53 *Ibid.*

54 Коваленко В.П., Скороход В.М. Виповзів – дружинний табір у Нижньому Подесенні // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 73. Серія: Історичні науки. № 6 / ред. Дятлов В.О. Чернігів, 2009. С. 68.

55 Моця А.П., Шидловський П.С. Исследования памятников археологии Нижнего Подесенья // Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2011 г.: Научный ежегодник / ред. Толочко П. П. Чернигов: Десна Полиграф, 2012. С. 68.

Ще більш пізні матеріали представлені похованнями XVII ст. Вперше поховання першої половини XVII ст. на виповзівському городищі було досліджено наприкінці XIX ст. В.Л. Беренштамом. Воно надійно датується виявленим шелягом шведського короля Густава II Адольфа, який знаходився між кистями рук небіжчика. Кістки людей фіксувалися ним і в осипах валу городища⁵⁶. Поховання XVII ст. досліджувалося і пізніше⁵⁷.

Проаналізовані дані дають змогу розглянути і певним чином узагальнити виникнення і розвиток населеного пункту, що простежується археологічно. Він виникає наприкінці IX ст. і бурхливо розвивається протягом наступного, про що свідчать декілька досліджених будівельних горизонтів, датованих цим часом. Населений пункт складався з укріпленого городища, посаду і подолу. Протягом X ст. поселення не-одноразово зазнавало руйнувань під час військових сутичок.

Археологічні матеріали наступного періоду, по XIII ст. включно, є незначними, сконцентрованими переважно на посаді, слідів забудови XI – XIII ст. не виявлено, що може вказувати на периферійність цієї території щодо поселення того часу. Проте їхня наявність не дає підстав вважати, що після пожеж і руйнувань у результаті збройних конфліктів X ст. життя на поселенні зникає, і воно припиняє своє існування. Розташування курганного могильника на південний захід від мису, зайнятого поселенням, може вказувати, зокрема, і на напрямок зростання території поселення. На цей напрямок також вказує і відсутність культурного шару на захід та північний захід від мису.

На даний час місцевість між стародавнім поселенням, що засвідчене тільки археологічно, та синхронним останньому курганним могильником зайнята сучасним селом Виповзів, яке відоме за писемними згадками ще з XV ст. Отже, між археологічною пам'яткою і першою згадкою сучасного населеного пункту є проміжок у часі лише близько століття. Якщо ж врахувати ще можливий вплив монгольської навали середини XIII ст., що міг також позначитись на розмірах поселення у другій половині XIII – XIV ст. (археологічні матеріали саме цього періоду поки що не виявлені), можна з високою ймовірністю припустити зв'язок археологічної пам'ятки з сучасним населеним пунктом. Етапи розвитку села тоді виглядатимуть таким чином. У IX ст. виникає поселення з розгалуженою структурою: укріплене городище, посад, поділ. Протягом X ст. населений пункт бурхливо розвивається, збільшує свою територію, про що свідчать декілька виявлених будівельних горизонтів. У результаті однієї з військових сутичок більша частина поселення (городище, частина посаду, розташована на мисі) гине у вогні, і життя там на довгий час припиняється. В XI – XIII ст. продовжує існування тільки крайня околиця населеного пункту, яка і стає центром села, згаданого в історичних джерелах століттями пізніше. Відтак село розвивається винятково в південному напрямку, поступово сягаючи сучасних його меж. Територія ж давньоруського поселення для житлової забудови більше не використовується, лише у XVII ст. там з'являється пізньосередньовічне кладовище, яке існувало нетривалий час і відсутнє вже на топографічних картах XIX ст.

Отже, враховуючи проаналізовані лінгвістичні, археологічні та історичні дані, найвірогіднішою постає гіпотеза виникнення досліджуваної назви населеного пункту лексико-семантичним способом словотвору від відповідного апелятива з онімізацією останнього. Російський апелятив *выползово*, що тлумачиться як «передмістя, слобідка або крайні в поселенні хати», влучно ілюструє особливості становлення сучасного села Виповзів.

References

Aleksandrovich, M. (1881). *Osterskii uezd: Vypusk 1-y: Istoricheskoe opisaniye: Chast I: Do okonchaniya smut v Vostochnoi Ukraine (1669 g.)*. Kyiv, Ukraine: (n.p.).

Antonovich, V. (Comp.). (1886). *Arkhiy Yugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi komysiiye dlia razbora drevnikh aktov, sostoyashhei pri Kievskom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore. Ch. VII. T. 1: Akty o zaselenii Yugo-Zapadnoi Rossii*. Kyiv, Ukraine: (n.p.).

56 Коваленко В.П. Оп. cit. С. 186.

57 Скороход В.М., Моця О.П., Ситий Ю.М., Жигола В.С. Оп. cit. С. 289.

- Bara, G. (Ed.). (1924). *Spisok naseleennykh mest Chernigovskoi gubernii 1924 g.* Chernihiv, Ukraine: Gospipolitografiya.
- Bevzenko, S. (1960). *Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozminy ta slozotvoru)*. Uzhhorod, Ukraine: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo.
- Bilodid I. (Ed.). (1971). *Slovyk ukrainskoi movy*. (Vol. 2). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
- Boriak, H. (Ed.). (2002). *Ruska (Volynska) metryka: Rehesty dokumentiv Koronnoi kantseliarii dlia ukrainskykh zemel (Volynske, Kyivske, Bratslavske, Chernihivske voievodstva) 1569-1673*. Kyiv, Ukraine: Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy.
- Dal, V. (1880). *Tolkovy slovar zhivago velikorusskago yazyka: V 4 t.* (2nd ed., Vol. 1). Saint Petersburg, Russia: Izdanie knigoprodavtsa-tipografa M. O. Volfa.
- Filin, F. (Ed.). (1970). *Slovar russkikh narodnykh govorov. Vypusk piaty: Voenstvo — Vyrostkovi*. Saint Petersburg, Russia: Nauka.
- Grigorovich, I. (Comp.). (1846). *Akty, odnosiasia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye arkheograficheskoyu komissieyu. T. 1: 1340—1506*. Saint Petersburg, Russia: (n.p.).
- Jablonowski, A. (1877). *Źródła dziejowe. Tom V: Lustracye królewsczyzn ziem ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z piérszjej polowy XVII wieku*. Warszawa, Poland: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Karpenko, O. (2015). Z ukrainskoi oikonomii Kyivshchyny: etymolohichni komentari. *Zapysky z onomastyky*, 2015, 18, 273 – 285.
- Kovalenko, V., & Skorohod, V. (2009). Vypovziv — druzhynnyi tabir u Nyzhnomu Podesenni. In V. Diatlov (Ed.), *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Vyp. 73. Seria: Istorychni nauky*. 6 (pp. 66-81). Chernihiv, Ukraine: (n.p.).
- Kovalenko, V. (2013). *Novyi mohylnyk kozatskoi doby z s. Vypovziv na Chernihivshchyni*. In O. Tytova (Ed.), *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 22. Ch. I* (pp. 186-191). Kyiv, Ukraine: NDTs «Chasy kozatski».
- Kozakov, A. (1997). De vidbulysia kniazivski «snemy» 1155 ta 1159 rr. (istoryko-arkheolohichni aspekt lokalizatsii litopysnoi Lutavy). In P. Tolochko (Ed.), *Liubetskyi zid kniaziv 1097 roku v istorychnii doli Kyivskoi Rusi: Materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii, prysviachenoj 900-littiu zizdu kniaziv Kyivskoi Rusi u Liubechi* (pp. 101-108). Chernihiv, Ukraine: Siverianska dumka.
- Melnichuk, O. (Ed.). (2003). *Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy: U semy tomakh*. (Vol. 4). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
- Motsia, A., Shydlovskii, & P. (2012a). Issledovaniya pamiatnikov arkheologii Nizhnego Podesenia. In P. Tolochko (Ed.), *Arkheologicheskie issledovaniya v Evroregione «Dnepr» v 2011 g.: Nauchnyi ezhegodnik* (pp. 66 – 73). Chernihiv, Ukraine: Desna Polihraf. 66–73.
- Motsia, O., Skorokhod, V., & Sytyi, Yu. (2012b). Oboronni sporudy vypovzivskoho horodyscha. In P. Tolochko (Ed.), *Arkheologicheskie issledovaniya v Evroregione «Dnepr» v 2011 g.: Nauchnyi ezhegodnik* (pp. 60-65). Chernihiv, Ukraine: Desna Polihraf.
- Popivskiy, M. (Ed.). (1947). *Ukrainska RSR: Administratyvno-terytorialnyi podil na 1 veresnia 1946 roku*. Kyiv, Ukraine: Ukrainske vydavnytstvo politychnoi literatury.
- Redko, Yu. (1966). *Suchasni ukrainski prizvyscha*. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
- Romanovskiy, V. (Ed.). (1933). *Perepysni knyhy 1666 roku*. Kyiv, Ukraine: Arkheohrafichna komisiia VAN.
- Rospond, S. (1972). Struktura y stratyhrafyia drevnerusskykh toponymov. In A. Superanskaya (Ed.), *Vostochnoslavianskaia onomastyka* (pp. 9 – 89). Moscow, Russia: Nauka, 1972.
- Sheliahin, D. (Ed.). (1973). *Ukrainska RSR: Administratyvno-terytorialnyi podil na 1 sichnia 1972 roku*. Kyiv, Ukraine: Ordena trudovoho chervonoho prapora vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy.
- Skorokhod, V., Kozubova, D., & Myronenko, L. (2012). Doslidzhennia zhytlovoi zabudovy kintsia IX – seredyny X st. na posadi vypovzivskoho horodyscha. In P. Tolochko (Ed.), *Arkheologicheskie issledovaniya v Evroregione «Dnepr» v 2011 g.: Nauchnyi ezhegodnik* (pp. 94 – 99). Chernihiv, Ukraine: Desna Polihraf.
- Skorokhod, V, Syta, L., & Shumei, O. (2014a). Zachystky kulturnoho sharu na posadi vypovzivskoho horodyscha. In *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013* (pp. 289 – 290). Kyiv, Ukraine: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy.
- Skorokhod, V., Kapustin, K., Myronenko, L., & Tereshchenko, O. (2014b). Novi doslidz-

hennia na posadi vypovzivskoho horodyshcha. In *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013* (pp. 286 – 287). Kyiv, Ukraine: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy.

Skorokhod, V., Motsia, O., Sytyi, Yu., & Zhyhola, V. (2014c). Roboty na vypovzivskomu horodyshchi. In *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013* (pp. 288 – 289). Kyiv, Ukraine: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy.

Smolii, V. (Ed.). (1990). *Administratyvno-terytorialnyi ustroi Livoberezhnoi Ukrainy 50-kih rokiv XVIII st.: Kataloh naselenykh punktiv (za materialamy arkhivnykh podatkovykh reiestriv)*. Kyiv, Ukraine: Instytut istorii AN URSSR.

Sokhan, P. (Ed.). (1989). *Opysy Kyivskoho namisnytstva 70-80 rokiv XVIII st.: Opysovo-statystychni dzherela*. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Sokhan, P. (Ed.). (1997). *Opysy Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XIX st.* Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Spiski naselennykh mest Rossiiskoi Imperii, sostavlennyye i izdavaemye Tsentralnym statisticheskim komitetom Ministerstva vnutrennikh del: XLVIII: Chernigovskaia guberniia. (1866). Saint Petersburg, Russia: (n.p.).

Spisok naselennykh mest Chernigovskoi gubernii, imeyushhikh ne menee 10 zhitelei, po dannym 1901 goda. (1902). Chernihiv, Ukraine: (n.p.).

Superanskaya, A., & Suslova, A. (2008). *O russkikh familiyakh*. Saint Petersburg, Russia: Avon.

Vasilenko, N. (Comp.). (1893). Generalnoe sledstvie o maetnostiakh Kievskago polka 1729-31 gg. In M. Vladimirkii-Budanov & N. Dashkevich (Eds.), *Chteniia v istoricheskoi obshchestve Nestora letopistsa. Kn. 7* (pp. 29-68). Kyiv, Ukraine: (n.p.).

Veremeichyk, O. (2008) Rozvidualna ekspedytsiia I. I. Liapushkina 1947 r. na Chernivshchyni. *Sivrianskyi litopys*, 6, 40-47.

Volosti i vazhneishiia seleniia evropeiskoi Rossii : Po dannym obsledovaniia, proizvedennago statisticheskimi uchrezhdeniiami Ministerstva Vnutrennikh Del, po porucheniiu Statisticheskago Soveta. Vypusk III: Gubernii malorossiiskiiya i yugo-zapadnyiia. (1885). Saint Petersburg, Russia: Tsentralnyi statisticheskii komitet.

Vypolzovo. (2019). Retrieved August 27, 2019, from Wikipedia: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%BE>

Vypolzov(a). (n.d.). Retrieved from <http://www.nomer.org/allukraina/>

Vypovzky. (2019). Retrieved August 27, 2019, from Wikipedia: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B7%D0%BA%D0%B8>

Дудко Олексій Сергійович – військовослужбовець Збройних сил України (Чернігів, вул. Рокоссовського, 16/116, Україна), e-mail: aldudko@gmail.com

Dudko Oleksii Serhiiovych – serviceman of the Ukrainian army (Chernihiv, Rokossovskoho st., 16/116, Ukraine), e-mail: aldudko@gmail.com

ON THE ORIGIN OF THE PLACE-NAME VYPOVZIV

The origin of the name of the village of Vypovziv, despite its simplicity at first glance, is not so unambiguous. The general meaning of the appellative forming the stem of the place-name is straightforward, but the loss of the motivational component over time has led to a number of versions of its onymization. Based on the research of linguistic as well as archaeological and historical data, the most probable version of the origin of the name was suggested by the onymization of the appellative «vypolzovo» with the meaning of «the outskirts of a settlement», which was determined by a certain period in the history of the settlement.

Key words: *Vypovziv, oikonym, proper name, appellative, etymology.*

Дата подання: 14 вересня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3593518